

EKNÖ

Natur

Eknö är näst efter Askö den största ön i skärgården. Ön mäter sex kilometer på längden och ungefär hälften på bredden. Utan konkurrens är det den största ön i Västrums skärgård. Till den sammanhängande landmassa Eknö idag utgör, har sedan 1800-talets början också Järsö lagts genom ständigt uppgrundning och vägbank. Tillsammans ritas de en fullständigt oregelbundet och amöbaformad kustkontur. Eknö utgör en brygga mellan inner- och ytterskärgård. Utanför östligaste Östra Eknö finns inte mycket annat än öppet hav och utanför västligaste Västra Eknö finns en djup skärgård med stora öar mellan trånga sund och fjärdar.

En gång för länge sedan var Eknö två separata öar, åtskilda av ett sund som skar landet söder om nuvarande Östra Eknö by. De båda öhalvorna skiljer sig naturgeografiskt och karaktärs- mässigt egentligen inte från varandra. Samma berggrund, samma torra hållmarksskog blandad med fuktigare granskog och mattor av blåbärsris, samma flikiga uppbrutna ständer med många, inte så stora, men djupa, vikar. Eknölandet är utpräglat småkuperat och uppbrutet. Ingenstans finns större sammanhängande höjdstråk, inte heller större sammanhängande låglänta områden. Vid Pepparviken finns enorma slätslipade klipphällar som försiktigt rinner ut i saltsjön. De bildar ett säreget inslag i den annars djupa barrskogen runt om. Klippor förekommer också på några andra ställen, om än inte så mäktiga, bla vid Östra Eknös yttre hamn.

På en så stor ö som Eknö finns många olika naturtyper med lika förutsättningar för flora och fauna, alla förstås på olika sätt påverkade och gynnade av människans framfart genom seklerna. I de många hagmarkerna runt om på ön har flera hävdgynnade arter överlevt. Invid bebyggelsen skuggar ännu djupa ekhagar, med ibland mycket grov ek, marken. Inne i skogarna blänker små vattenspeglar i kärr och gölar. Stränderna öppnar sig stundom i havsständängar med speciell flora. På öns sydsida, strax ovanför strandkanten vid Oxelås, höjer sig en grusås, också den med mycket speciell flora. Totalt har 590 olika växtarter karterats på ön.

Historia

Förhistoria

Eknö är en mycket småkuperad och sönderbruten ö med många bergklackar högre än 25 meter över havet. Ytterst få sammanhängande låglänta partier bryter den

bergiga terrängen. Tillsammans betyder detta att Eknö varit vattenbefriad under tidig förhistorisk tid och under i alla fall bronsålder varit en rejäl sammanhängande landmassa i den yttre skärgården. Det finns dock inte många tecken på att människor nyttjat denna utö för säsongsvisa fiske- och jakt-expeditioner. Den enda kända förhistoriska lämning som finns på ön, är en stensättning på Västra Eknös östra kust. Stensättningen ligger precis ovanför stranden, helt ensam och med ganska imponerande mått; sju meter i diameter och knappa halvmetern på höjden. Graven är omplockad och därmed delvis förstörd. Skattsökandet (?) har avtäckt graven så att det idag tydligt syns att den är uppförd över en skreva i berget. Stensättningar var en vanlig gravform under bronsålder och långt in under järnålder. I övrigt är inga spår av vare sig förhistoriska eller medeltida besökare återfunna, med undantag av några båtlänningar på Västra Eknös östra strand. Däremot finns både tomtningar och husgrunder på skären utanför Eknö.

Namn

Namnet Eknö betyder precis just det, det låter som; en ö med mycket ek. Önamn på ek är vanliga i skärgården. De flesta Eköar är dock obebodda. Undantagen är Eknö i Västrums socken och Ekö i Loftahammar socken, de enda bebodda i hela Smålands skärgård.

Eknö är idag en stor sammanhängande landmassa, men uppdelad i två jordregisterenheter. På varje öhalva finns en bebyggelsesamling invid sjön. I äldre källmaterial benämns de båda byarna Österbo och Västerbo eller Österboda och Västerboda. Båda dessa byar är i sin tur uppdelade i en Oppby/-gård och en Nerby/-gård. De ursprungliga gårdarna delades med tiden till flera hemmansdelar och bildade sakta men säkert en by. Trots de olika namnformerna handlar det alltså om samma byar som idag på kartan kallas Östra Eknö och Västra Eknö.

Jordnatur

Enligt jordboken 1544 var de båda hemmanen på Eknö kronogods. Senare under samma sekel överför kronan jordagods, bla Eknö, till det sk Stureska grevskapet. Därmed övergår kronogodset till frälsenatur. 1651 förs båda Eknöhemmanen vidare till det Königsmarckska grevskapet. När kronan drar in detta 1675, återgår flertalet av skärhemmanen till krononatur, så troligen också Eknö. Gårdarna på Eknö skattköps allt eftersom, med början 1708, då Nergården på Västra Eknö köps för 110 riksdaler. Med skatteköpen övergår gårdarna till kronoskattenatur.

Bosättning

Det finns många skäl att tro, att Eknö koloniserades under medeltid. Ett skäl är förstås det fantastiska läget i såväl inneskärgård som ytterskärgård, nära fastlandet men också nära stora vatten med alla möjligheter till såväl inomskärs- som utomskärsfiske. Den stora landmassan erbjöd ett vidsträckt och gott bete. Östra Eknö låg dessutom nära farleden med alla möjligheter detta erbjöd. I jordeboken från 1544 upptas både Österboda och Västerboda som två kronogårdar vardera. Huruvida de, liksom merparten skärgårdshemman, är nybyggen från tiden runt sekelskiftet 1500, när befolkningen växte och den brukade jorden blev knapp, eller tidigare vet vi inte. Enligt uppbördslistorna till Elvsborgs lösen från 1571 finns i Österboda en Nils och en Anders i samma gård, alltså by, dessutom ett okänt antal barn. Österbodaborna var minsann inga fattiglappar, med inte bara koppar att redovisa, utan också silver. Det framgår också att byn hade en rejäl

flock kor, än fler får och getter, men också några hästar. I Västerboda fanns tre män. De hade ungefär samma boskapsstam som grannarna i Österboda, men inget silver. Alla är redovisade under rubriken kronobönder.

Också enligt boskapslängderna från 1627 fanns det två gårdar i varje by, i Österboda fanns dock bara en skattepliktig åbo. Överhuvudtaget redovisas ett mindre boskapsinnehav i Österboda än i Västerboda. Vad gäller kor har man bara hälften av Västerbodas och inga hästar - att jämföra med grannbyns tre kusar. Men vad gäller svin, får och getter är siffrorna ungefärligen desamma för båda byarna. Man kan ana att något hänt i Österboda, kanske en av åboarna gått bort och inte haft vuxna arvtagare att ta över. Också av uppgifterna från Elvsborgs lösen framgår det ju tydligt, att man av någon anledning hade det lite bättre ställt i Västerboda än i Österboda. Och det skulle fortsätta. 1640 har man i Västerboda brutit åkerjord och redovisar 1/6 tunna utsäde/hushåll, medan man på andra sidan ön ännu helt håller sig till boskapen och fisket. Så långt tillbaka i historieskrivningen kan man alltså ana lite olika försörjningsbaser. På Östra Eknö invid farleden och öppna havet, har man vänt sina blickar mer mot havet i form av fiske och lotseri än man gjort på Västra Eknö, där man varit lite mer jordnära i ordets sanna bemärkelse. Till långt fram i tiden kallade Österbodaborna sina grannar i väst för ”perabukar”.

Man kan fundera över hur mycket gemensamt man hade byarna emellan, förutom båtsman. Vid sekelskiftet 1800 finns ingen landväg som förbinder den östra byn med den västra. Inte heller på häradskartan från 1870-talet finns väg utritad.

Styremän

När de första styremännen dyker upp på Eknö vet vi inte. Men förutsättningarna för Österboda att bli styremansort var de tänkbart bästa; sedan länge bebyggd kronojord invid farleden Stegeholm - Kalmar och intill farliga passager i skären. Västerboda låg inte lika bra till.

I fogderäkenskaperna för Tunalän från 1581 är styremännen och deras friheter redovisade. De visar effekten av Johan III:s välvilliga brev från 1580, i vilket han lättar på skattetrycket på styremännen (plikten att hålla två drängar betalas med att skärkarlarna är helt fria från utskrivning, gärder och dagsverken). I samma brev redovisas två styremän vid namn Anders i Österboda, men ingen i Västerboda. Enligt ett annat kungligt brev daterat 1588, vet vi att det fortfarande fanns två styremän i Österboda. Brevet berättar att dessa båda tillsammans med andra styremän inte kommit i åtnjutande av den skattefrihet som kungen påbjudit, eftersom Eknö lydde under det stureska grevskapet. Över den överhögheten rådde inte ens kungen. Men Johan III är mån om sina styremän, tillskriver därför fogden Erik Andersson och ålägger honom att ersätta Anders Åkesson och Oluf Eriksson uti Eknö, det de genom grevskapstillhörigheten förlorade det skattefria året 1587.

Fortfarande år 1601 finns två styremän i Österboda. 1608 hette den ene av dem Nils och han hade varit med om den minnesrika lotsningen av drottningen och den unge hertig Johan. För detta ska han ersättas med två daler, anser ståthållaren Hans Ericsson (Ulfsparre) i Kalmar. Det var inte alltid var så lätt att utkvittera ersättning för nedlagd lotstid. Något som klart och tydligt framgår av ett brev till kungen, avfattat av Måns i Hulöhamn, där han tillsammans med bla ”*Olof i Ekna*” klagar över att de inte får betalt för utförda tjänster. Lägg därtill att

skattetrycket successivt ökade på styremännen, dvs deras olika befrielser från skatt och tjänster minskade. Alla var inte lika välvilligt inställda som kung Johan! Till slut blev situationen skärkarlarna övermäktig. År 1625 förmedlades därför styremanhemmanen för att ge dem en chans att överleva. *"Eknö kronohemman 4, är svåra ringa hemman, hava ingen annan lägenhet utom i sjön, därtill äre styremanhemman, och där de icke bliva förmedlat uti ½ ovissas."*

Styremansarbetet regleras mer och mer från statens sida och en "självsanering" äger rum bland de verksamma. De bäst belägna hemmanen överlever som styremansorter, andra som under lång tid eller bara tillfälligt uppträtt i styremansrullorna, övergår till pura skärgårdshemman och faller tillbaka på en försörjning baserad på fiske och boskapskötsel. Västerboda är en av flera orter som endast tillfälligt förkommer i olika handlingar från 1600-talets början. Österboda blir allt färre gånger omnämnd, för att i den slimmade organisation som presenteras 1642, vara helt borta -och det för all framtid.

Fiske

Att fisket under alla tider varit viktigt på Eknö råder inget tvivel om. Det finns på öarna öster om Eknö en tomtning (på Stora Rövarskär) och flera husgrunder, troligen av senare datum. Samtliga torde varit använda vid fiske i denna den absolut yttersta skärgården. När och av vem vet vi inte. Om husgrunden på Källmö berättar traditionen att den varit grund för just en övernattningsstuga vid fiske. På Västra Eknös östra strand finns också rester av båtlänningar bredvid andra svårtolkade stenkonstruktioner. Fisket har under seklerna utvecklats till att bli mer betydelsefullt på Östra Eknö än på Västra Eknö.

Inte i någon av skifteshandlingarna för Östra Eknö tas fisket egentligen upp, vilket betyder att allt blev vid det gamla, att lotterna fortsatte att cirkulera mellan de olika hemmanägarna enligt en bestämd turordning. Däremot beslutades vid storskiftesförrättningen som påbörjades år 1800 att "den 12 maj nästa år upptages alla Bredsel stånd i Sköthagen och flyttas upp på Bergen i Nötdalen den som vill ömsa sin sjöbod i Kalvhagen ägen den sin frihet härtill." 1806 beslutas vidare att "bodarna på Källmö blir framgent stående utan avseende på ägotlotter." På Västra Eknö roterar lotterna vartannat år efter gammal sed. Ingen får fiska eller lägga redskap på annans lott, vid vite av två riksdaler banco. Vid skiftesförrättningen 1802 delades skötgården i Oppgården och beslutades att endast en person från varje hushåll fick var med vid ålfisket. Ålen stödjades vid denna tid. 1826 utgjordes jordeboksräntan för Västerboda av torkade gäddor, saltad strömming, saltad torsk och ål (saltad?)

Tyvärr finns ingen statistik eller andra uppgifter som mer exakt redogör för fiskets omfattning och före 1880. Detta år uprättades den första fiskestatistiken för såväl länet som landet. Enligt den finns inga ålfiskare eller ålfiskeredskap i någon av byarna på Eknö. Tyvärr måste siffrorna för strömmingsfiskare fallit bort för Västra Eknö, för här är det tomt. Östra Eknö däremot är uppdelat i Oppbyn och Nerbyn med sammantaget 31 fiskare, med tillsammans 960 skötar. Ingen annanstans i skärgården finns ett så stort samlat innehav av skötar vid samma tid. Men att man fiskat också på Västra Eknö råder inga tvivel om. Vi kan i andra handlingar se hur man från en av gårdarna betalar augmentsränta i gädda, strömming, torsk och ål. I Västerboda fanns 1914 sammantaget 38 fiskare.

Västerboda hade vinterhamn vid Oxelås, där den först vinterboden sattes upp 1925.

Motorerna började komma efter 1910. Många öppna snipor försedda med tändkulemotor införskaffades från Anders Magnus båtbyggeri på Händelöp. Anders Magnus-båtarna var mest lämpade för transporter och för strömmingsfiske med skötar. Däckare av blekingemodell introducerades under 1920-talet.

Att röka fisk är en gammal konserveringsmetod med stora brister, som aldrig tycks ha vunnit genomslag längs Smålandskusten. Rökning av fisk medför endast korttidskonservering. Fiskrökningen har återupptagits under senare delen av 1900-talet, men nu mer som en förädlingsmetod än konservering. På Västra Eknö bröt någon isen redan under 1930-talet och anlade ett fiskrökeri. Böckling var förstas det man rökte mest. Bredvid rökeriet fanns en liten konservfabrik för inläggning av ål. Tyvärr blev rökeriet inte långlivat på ön. Efter bara några år flyttades det till Västervik.

Eknö utvecklades allt mer till ett renodlat fiskeläge, eller bättre två. 1961 fanns på Västra Eknö 20 yrkesfiskare och på Östra Eknö 18. Samtliga Eknöfiskare var huvudsakligen inriktade på fjällfiske, men ål fångades också.

Östra Eknö

Storskifte

År 1798 kallades lantmätare till Östra Eknö för att påbörja en storskiftesförrättning, som skulle bli mycket långvarig. Den första förrättningen omfattade nämligen endast inägorna, dvs åker och äng för de två byhalvorna. Lantmätaren mätte, ritade och värderade. Åkerarealen var ringa, men de bästa tegarna gav hela sjätte kornet. Skalan var därefter fallande till andra kornet på de sämsta åkrarna. De bästa ängarna gav sex lass/tunnland, medan de sämsta endast drygt lasset. Att boskapsskötseln var vida viktigare än åkerbruket, redovisar den uppmätta arealen. Åkern upptog inte större yta än den sammanlagda tomtmarken inklusive kål- och kryddgårdar. Den beräknade uppodlingsmarken motsvarade hälften av den redan brutna åkerarealen. Byns enda åkergräde värt namnet, fanns öster om byn, rakt ovanför våra dagars nya hamn. Tegarna var nogsamt uppdelade i långa och smala parceller. Några få lyckor låg utspridda som en solfjäder i terrängen runt Oppbyn. Betesmark utgjorde det absolut största markslaget - exklusive skogen. Den östra delen av ön tycks ha nyttjats för fritt bete. I söder och norr fanns stora hägnade områden inom vilka slättermarken låg. Byn låg vid det gamla gloets innersta strand, inga andra hus fanns någon annanstans, förutom båtsmanstorpet och några sjöbodas. Byn var tydligt uppdelad i två delar; en tätbebyggd huskärna precis innanför gloet, Nerbyn, och en andra med fritt placerade hus i slänten norr därom, Oppbyn. Alla sjöbodas däremot var samlade invid det långsmala gloet vid Nerbyn. En dryg handfull bodas var också markerade vid Gamla Sjöstan (innanför dagens Sandviksholmen). Härifrån var det nära till fiskevattnen på öns västra sida och man slapp segla eller ro runt hela den norra udden. Att den enda beskattningsbara åbon som redovisades i boskapslängden 1627 förökade sig mångfaldigt, förstår vi, när vi ser att till Nerbyns $\frac{3}{4}$ mantal finns hela 15 delägare och till Oppbyns $\frac{3}{4}$ mantal finns sju, dvs totalt 22 brukare i byn år 1798.

Resultatet av denna storskiftesförrättning blev inte särskilt genomgripande för någon annan än båtsman, som fick flytta till en ny hustomt på Båtsmansängen. Hela hemmanet Östra Eknö delades mitt itu; ena halvan tillhörig Oppbyn och den andra Nerbyn. Inom dessa hälfter fördelade och delade hemmansägarna åkern och ängen efter lite olika principer de båda byhalvorna emellan. Bytomter lades ut och för Nerbyn lades också hustomter ut, långa och smala som medeltida stadstomter. Sjöbodarna låg utanför en samfälld skötgård.

Redan 1800 måste lantmätaren ut till Östra Eknö igen för att storskifta Nerbyns åker och äng. Vid denna förrättning beslutades att betesmarken tills vidare ska brukas samfällt och att skogen ska avhägnas, så att djuren inte smiter in utan tillåtelse. Man kom också överens om att alla ska släppa lika många djur i hagarna. Vidare beslutades att bostadshusen ska få stå kvar och att den som ej har kålgård eller täppa ska tilldelas sådan. Däremot måste ladugårdarna flyttas något och man fick tre år på sig. 1806 var det dags för storskifte igen. Nu för de resterande och odelade markerna inom Nerbyn, med undantag av ekskogen i Nöthagen och skogen på holmarna. Beslutades att hag- och betesmarker ska hägnas. 1823 var turen kommen till skogen. Mellan dessa förrättningar hade några hemmanklyvningar ägt rum.

Successivt privatiseras sålunda marken på Östra Eknö, vilket förstås hemmanklyvningarna, som ju fortsätter även efter 1823, är en mycket bidragande faktor till. Ägosplittringen är långtgående, men uppenbarligen tillfredsställande eftersom laga skifte aldrig förrättats. På 1943 års ekonomiska karta har ägosplittringen nått sina yttersta gränser. Nu gick det inte att dela mer och i mindre enheter. Åkertegar ligger spridda över precis hela ön, fullständigt amöbaformade och stundtals så små att man undrar om det verkligen var mödan värt. Antalet bostället har förstås också ökat, inte bara genom delning av hemmansdelar. Även torp och lägenheter utan tillhörande mark har avsatts. Bytomterna kvar ligger som tidigare. Nerbyn är som en skivad limpa; alla hustomter jämnstora och parallella. I Oppbyn är bytomten samfälld och helt i avsaknad av privata hustomter. Gloet är nu fullständigt uppgrundat och bodar har uppförts invid djupare vatten. En bod finns på Brännudden.

Västra Eknö

Storskifte

År 1800 hade det blivit dags för storskifte på Västra Eknö. Även Västerboda var uppdelad i en Nergård och en Oppgård. Skiftet år 1800 avsåg inägorna. Den karta som upprättades är vackert kolorerad med olika färger på alla olika markslag och olika nyanser på de delar som tillhör de båda bydelarna. Här fanns nästan dubbelt så mycket åker som i Österboda och mångfalt större nyodlingsmöjligheter, enligt lantmätarens beräkningar. Befintlig åker låg i ett gärde norr om byn, ett öster om byn och ett mycket litet i söder. Det östra gärdet är uppdelat i långsmala parceller, de norra åkertegarna är små och amöbaformade, med mängder av odlingsrösen markerade i åkermarken. Åkern omges ytterst försiktigt av äng, som istället är samlad i egna gärderna. Ängsarealen, såväl gammal som ny, är avsevärt större än åkerarealen, betesmarken däremot mindre. Själva byn är uppdelad i två enklaver, vilket tydligt framgår även om inte bostadshusen är utritade, endast

ekonomibyggnaderna. Utmed stranden ligger sjöbodarna samlade i två grupper. Nergården om $\frac{3}{4}$ matal är fördelat mellan sex delägar och Oppgården om $\frac{3}{4}$ mantal fördelat mellan åtta delägare. Så sent som vid 1700-talets mitt finns ännu endast en hemmsägare i Västerboda Nergård. Denne kraftkarl blev far till 15 barn, så det är inte att förundra sig över att antalet hemmansdelar fram till sekelskiftet 1800 ökade.

En viss diskussion om fördelningen byarna emellan uppstod. Lantmätaren lägger upp det hela lugnt och pedagogisk och redogör noga för varje dags diskussioner, förlikningar och resultat. Här, liksom på Östra Eknö, delades först ön i två halvor, tillhörande de två bydelarna. När den stora fördelningen var klar tog fördelningen inom de båda ”hemmansdelarna” vid. Oppgårdens delägare föredrog att dela hagar, skog och holmar sig emellan. I Nergården sambrukades allt utom åker och äng. I Västerboda blev det också diskussion om eventuell flyttning av hus och hustomt. Enigheten bland åborna i Nergården var överväldigande, när man beslutade att gårdarna skulle få ligga kvar in situ. Däremot fick gårdesgården från gatan till utängarna rätas upp och sättas istånd. Också i Oppgården fick husen förbli in situ. Byborna pläderade för att få behålla sina trädgårdar och därmed hustomter.

Också detta storskifte blev utdragaet i tid. Endast tre år senare, dvs 1802, tillkallas lant- mätaren igen, för att fördela det som inte fördelades år 1800 i Oppgården; dvs hustomter och skötgård, äng, betesmark och skog. 1813 är det Nergårdens tur att fördela övriga marker, dvs äng, beteshagar och skog. Trots detta beslutar man att framledes bruka skogen gemensamt. Höga viten och böter beslutas för den som överträder lag och beslut. 1819 är det dags igen, Nu ska hustomterna skiftas och vissa rättelser och tillägg ska föras in på kartan. Skogen och hagmarken tycks ännu inte vara fördelade. 1826 avslutas detta långdragna storskifte med att alla dittills ej delade marker nu delas och man kommer överens om hägnadernas dragning och fördelning. Under mellantiden, men också efter avslutat skifte, har ett antal hemmans-klyvningar ytterligare splittrat situationen.

På 1943 års ekonomiska karta, är bilden densamma som för Östraboda: Åkerlappar utspridda över mest hela ön, små och med fullständigt oregelbundna konturer, helt omöjliga att bruka med traktor och stora redskap. Flera nya boställen framför allt torp och lägenheter har avsatts utanför bykärnan, som i sin tur har vuxit och de båda byhalvorna har närmast sig varandra.

Båtmanstorp

I storskifteshandlingarna för Östra Eknö 1798 beslutades att flytta båtsmanstorp, som utgjorde rote nr 89 i Tjusts Båtsmanskompani, till Båtsmansängen, vilken borde motsvara nuvarande Ekängen. På den karta som hör till storskiftet för Västra Eknö från 1800, är båtsmanstorp schablonartat utritat precis på gränsen mellan Östra och Västra Eknö. En rättvis placering mitt emellan de båda ”uppdragsgivarna”. Man förändrar de tillhörande ängs- och åkergårderna något, men båtsmannen anser sig nöjd därmed.

Den äldsta kända båtsmannen på Eknö hette Erik Ek och anmäls som ”borta” i ryska kriget 1742. Den siste kronobåtsmannen på Ekängen var Carl Viktor Ek som fick avsked 1898. Vid denna tid ersattes rotesystemet med allmän värnplikt. Alla båtsmän på Eknö, från den förste kände till den siste, har hetat Ek.

Befolkningsökning

Hela 1800-talet var överallt i vårt avlånga land, inte bara i skärgården, ett befolknings- ökningens sekel. Hemmandelarna styckade i allt mindre enheter, ängsmark lades om och mossar dikades ut till åkermark. Betestrycket blev i takt med åkerexpansionen allt större på den successivt krympande betesarealen. Tillväxtmöjligheten för träd inom betade områden var nästan ingen. Jakt bedrevs året runt, utan tanke på tillväxt utöver familjen egen. Läget var för många desperat. En väg ut ur fattigdomen var Amerikaresan. Från det allt mer trångbodda Eknö emigrerade en försvarlig mängd ungdomar främst under 1800-talets sista decennier.

Affär

På en så tätbefolkad ö som Eknö har det funnits befolkningsunderlag för flera affärer. Näringsfriheten 1862 gjorde det möjligt för vem som ville, att starta handelsverksamhet över disk. På Västra Eknö har det funnits tre affärer, varav den äldsta röreslen startade redan vid sekelskiftet 1900.

På Östra Eknö fanns det affär fram till 1971. Affärsrörelsen sattes upp av en från Australien återvänd Eknöpojke under 1930-talet. Till en första början var verksamheten inrymd i ägarens lilla stuga. På 1940-talet flyttades hela verksamheten till ett för ändamålet nybyggt hus. Inte konstigt var det också här en av öns första telefoner installerades.

Skola

Till skillnad från flertalet öar i skärgården har det på Eknö funnits skolbarn i mängd. Underlaget var så stort, att en skola med tiden uppfördes i vardera byn. I Västerboda invigdes skolhuset just vid sekelskiftet 1900. I Österboda fick skolverksamheten eget hus först 1917, efter att under flera decennier varit inrymd i olika bostadshus. Den skolbyggnad som invigdes 1917 var ett fd bostadshus, som flyttades till den nya skoltomten för att tjäna som byskola med lärarbostad på övervåningen.

Men befolkningsunderlaget sviktade och barnkullarna blev allt mindre, samtidigt som det från alla håll ställdes allt större krav på skolundervisningen. I sann sänjeanda uppfördes därför en för båda byarna gemensam skola mitt på ön. Pepparängen utsågs till demografisk mittpunkt. Pepparviken utanför var också närmsta tilläggsvik för skolbarnen från Flatholmen, som gick i skola på Eknö. Det nya och moderna, men rödmålade skolhuset invigdes 1948 och visar att det trots allt fanns en osviklig tro på en framtid i skärgården. Denna optimism levde bara i 20 år. Examensdagen 1968 blev den sista skoldagen på Eknö.

Missionshus

Den talrika befolkningen på Eknö gav också möjlighet till egna gudtjänstlokaler. Det var lång och omständlig väg till kyrkan i Västrum. Huruvida detta spelat in vad gäller frikyrko- tänkandet ska vara osagt. Väckelsen tycks ha slagit rot ordentligt på Eknö, men i lite olika riktningar i de båda byarna. På Östra Eknö var baptismen utbredd. Det finns uppgifter om prästernas vecklagan över att barn inte döptes i sedvanlig ordning. Som baptist hade man av sagt sig all kontakt med statskyrkan. Ett bönehus uppfördes strax söder om Österboda by runt sekelskiftet 1900.

På Västra Eknö dominerade Missionsförbundet det religiösa livet. I Västerboda uppfördes ett böndehus 1914-15. Man hade ingen egen pastor, men väl en värdig lokal för de ambulerande pastorerna som uppsökte kyrkorna på landsbygden med jämna mellanrum.

Moderna tider

Telefonledning drogs till Eknö i början av 1930-talet. Elektriciteten ett decennium senare; 1946 var Östra Eknö elektrifierat och 1948 Västra Eknö.

Under 1900-talets början användes grusåsen på Oxelvik som sandtag och några stora gropar är spår av denna verksamhet.

På Eknö -som överallt i skärgården- blev tiden efter 1950 den stora förändringens tidevarv med nedläggning av jordbruket och avfolkning.

Bebyggelsen

VästraEknö

Byn Västerboda består av två delar; Nergården och Oppgården. Nergården är den äldsta byplatsen och där finns därmed också den äldsta bebyggelsen. Oppgården är ett resultat av byns expansion. De två byhalvorna var till en början klart avgränsade från varandra. Med tiden har de vuxit samman. Båda byarnas gamla stukturer är ännu mycket tydlig. I Nergården är placeringen av bostadshusen utpräglad regelbunden, ofta har ena gaveln vänts mot vattnet, i Oppgården är placeringen mer fri.

Också vad gäller bostadshusen exteriör finns en tydlig skillnad mellan de båda byhalvorna. I Nergården är, som sig bör, husen av äldre datum med flera tvåvåninga stugor på enkel bredd, brädslagna och rödfärgade med vita snickerier. Det är också här de kvarvarande ryggåsstugoran finns. I Oppgården är husen genomgående uppförda i 1½ plan med mer kvadratisk grundplan, men lika brädslagna och rödstrukna och försedda med vita snickerier som i Nergården. Här är också husen genomgående mer tillbyggda under senare tid. 1920-30 talen var expansionstid när flera nya hus byggdes också utanför bykärnorna. Dessa hus har oftast brutna tak och öppna verandor och är pacerade på behörigt avstånd från ekonomibyggnader av större slag

Ladugårdarna i Nergården ligger på rad och bildar en tydlig gräns mot Oppgården. De är resta nära varandra i en mäktig fägård. Samtliga är uppförda i skiftesverksteknik vid 1800-talets slut, som är den stora nybyggarepoken för den typen av ekonomibyggnader. Taken har tidigare varit täckta med halm. Totalt har det funnit sju ladugårdar bara i Nergården. Såväl ladugårdar som övriga uthusen är genomgående panelade och rödstrukna. Nästan alla ladugårdar i Nergården på Västra Eknö är idag ombyggda till bostadshus. I Oppgården har ombyggnadstakten inte varit lika hög. Någon ladugård är helt och hållet ersatt med ett modernat fritidshus.

Sjöbodarna var länge den förenande faktorn, där de låg tätt tillsammans. Med tiden har en uppdelning kommit till stånd även här, så att vid tiden för däckarnas

introduktion hade de två byhalvorna var sitt sjöbodsområde klart avgränsade från varandra. Bodarna var uppförda i skiftesverk eller timmer av lite olika modell med gavelsvale eller skunke. Eftersom fisket genom tiderna och även på 1900-talet varit aktivt, har sjöbodarna förändrats successivt allt efter behov. På 1920-talet kom de nya båthusen med långa bryggor in till land. Dessa bryggssystem användes för att torka skötarna på. Under 1990-talet började ett nytt sjöbodsområde växa fram söder om Oppgården. Nu börjar de två sjöbodsområdena närma sig varandra igen. Under 1980- och 90-talen har flera nya bodar uppförts. Vinterbodarna i Oxelås började uppföras 1925, när skötfisket försämrades. På 1950-talet blev bodarna överflödiga pga av nya fiskemetoder och de omvandlades med tiden till sommarstugor.

Runt Västerboda är ytterst få fritidshus uppförda. Däremot är många uthus och ekonomi- byggnader runt om i byn omvandlade till gäststugor eller fritidshus.

Östra Eknö

Den ursprungliga boplatsen låg vid nuvarande Nerbyn. Här ligger husen tätt, tätt som i ett riktigt fiskeläge. De kvarvarande äldre husen är av sedvanlig ”skärgårdsmodell” dvs enkelstugor uppförda i två hela våningar under sadeltak, brädslagna och rödstrukna yterväggar och tegel på taket. Denna hustyp har uppförts under en stor del av 1800-talet och ersätts först mot 1870- 80-talen av en bredare huskropp i 1½ plan. Runt sekelskiftet 1900 försågs nästan alla de äldre bostadshusen med öppna verandor. Strax utanför byn ligger den enda kvarvarande ryggåsstugan, den sk Sinanderstugan. Den får representera tidsskiktet som föregick de tvåvåninga stugorna. Flera ryggåsstugor ”döljs” idag av ett förhöjt väggliv, som omformat dem till sedvanliga enkelstugor med mer lättbodd takhöjd och ett vindsloft. Norr om mangården ligger fågårderna, dominerad av långa rödstrukna ladugårdar, idag mestadels ombyggda till bostäder.

Oppbyn är en senare utvidgning av Nerbyn. Husen ligger här inte lika tätt, kanske som en eftergift till den mer kuperade terrängen, men troligen mer till senare ideal. Husen i Oppbyn är genomgående yngre, uppförda i 1½ plan, men vilar samtliga på rejäla stengrunder som många gånger murats direkt på berget och utjämnar nivåskillnaderna på marken.

Ladugårdarna är samlade i en fågård, långa och rödfärgade.

Sjöbodarna låg ursprungligen längst in i Österglo alldeles nedanför husen i strandkanten. Idag finns endast en sjöbod kvar, gammal och förfallen. På 1920-talet uppfördes de första bodarna i Stora Brännviken. Strax efteråt började bodar uppföras i Solvik där också ett bostadshus reses 1924. Dagens sjöbodar ligger i Stora och Lilla Brännviken. De är byggda på berg i dagen och mellanrummen mellan bodarna utjämnade med cement att torka ålgarnen på.

Hemmanklyvningar och näringsfriheten har lett till bosättningar utanför själva bykärnorna. Husen i dessa bosättningar är av skiftande ålder, allt från låga rödmålade enkelstugor till nybyggda fritidshus.

Dagsläget

Eknö tillhör de ännu bebodda och brukade öarna i skärgården. Långt ifrån alla gårdar är åretrunt bebodda, men det finns någon i varje by. Flera halvårsbor och har Eknö som hemmahamn under en lång sommarsäsong. Än fler har Eknö som sommarparadis under några korta sommarveckor och andra ledigheter. Befolkningsstrukturen har tyvärr en övervikt av äldre människor. Åkerbruket och boskapsskötseln är helt lagda i graven. Enda kvarvarande näring är fisket.

Att ålfisket är det idag dominerande fisket bland de kvarvarande fiskarena, framgår klart och tydligt av alla tämligen nyuppsatta opphissarstolpar med ålhomnor och ålbottengarn på tork under vintersäsong.

Båda byarna har en ägostruktur som till stora delar tycks ha sin upprinnelse i storskiftet vid sekelskiftet 1800. Den mesta mark men också bytomter tycks dess förinnan ha brukats i sämja. Ägosplittringen har genom tiderna gått långt. Det finns lotter om 17/384 mantal.

Merparten uthus och ekonomibygnader är ombyggda till gäststugor eller fritidshus.

Inom hemmanet finns relativt artrika och mångformade hagmarer med många hävdadgynnade arter.

Skydd och förordningar

Både Östra och Västra Eknö anges som intressanta miljöer i Byar och fiskelägen i Västerviks kommun, bilaga till ÖP

Västra Eknö tas upp som ett skyddsvärt område i KMV-programmet för Västerviks kommun, 1986

Klass 3 (västra delen av V Eknö och centrala delen av Ö Eknö)
Bevarandeprogram för odlingslandskapet i Kalmar län

Klass I Natur i östra Småland

Fågelskydd på några holmar runt Brunnskär

Nyckelbiotoper

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets arkiv

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2002

Ortnamnen i Tjust. Lennart Moberg, Tjustbygden 1947

Elfsborgs lösen 1570. Allan Samuelsson, Tjustbygden 1959

Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram Västerviks kommun.

Länsstyrelsen 1995

Gamla svenska å-namn. Jöran Sahlgren, Namn och bygd 1959
Östra Eknö förr och nu. Jan Askteg ?
Byar och fiskelägen i Västerviks kommun, bilaga till ÖP, 1984
Nedergården uti Westerbo. Historik över Ossiängården och de andra gårdarna i
Nerbyn på Västra Eknö. Birger Ossiansson 2000
Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883
Kring en lotsgårds historia. Ragnar Wirsén 1966